

УДК 159.923

О. І. Кононенко

кандидат психологічних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: oksana.kroshka@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПЕРІОДУ ПІЗНЬОЇ ЗРІЛОСТІ

Статтю присвячено проблемі особливостей трансформації ідентичності та специфіки усього конструкту ідентичності під впливом кризи пізньої зрілості. Розглянуті особливості періоду пізньої зрілості. Наголошується, що пізня зрілість є одним з найбільш продуктивних періодів в творчості людини, інтеграції професіоналізму.

Ключові слова: особистість, ідентичність, самоідентичність, криза пізнього віку, особистісна зрілість.

Постановка проблеми. Психологічна організація особистості — одна з найбільш пластичних та динамічних структур в науці. Стабільність, цілісність щільно поєднуються в ній з могутніми компенсаторними можливостями, взаємодоповненням її компонентів, зі здатністю виходити за межі власних можливостей, постійно вдосконалювати себе.

Традиційно найбільш глибокий аналіз акмеологічних проблем особистості був зроблений Л. І. Анциферовою, яка стверджувала, що період зрілості особистості не може розглядатися як кінцевий стан, до якого спрямований розвиток і яким він закінчується [2]. Навпаки, як стверджує вчена, чим зрілішою стає особистість, тим більше зростатимуть її здатності до подальшого розвитку. Крім того, саме в цей період всі провідні діяльності, які існували раніше, інтегруються та в своїх розвинених формах створюють нові можливості життєтворчості людини. Необхідно відмітити, що акмеологічна теорія Л. І. Анциферової базується на системно-рівневій концепції розвитку особистості — принцип структурно-рівневого та системного аналізу є найважливішим та корисним методологічним знаряддям щодо розкриття основних механізмів становлення зрілої особистості, її мотиваційно-діяльної, вольової, емоційно-афективної сфери, здібностей та характеру. В психології традиційно вважається, що найбільше значення для повноцінного формування особистості, для всієї її подальшої долі відіграють ранні етапи онтогенезу та їхні новоутворення. На наш погляд, однією з заслуг Л. І. Анциферової є привертання уваги наукової спільноти до проблеми специфіки новоутворень зрілого віку.

Основна мета статті полягає у теоретичному аналізі проблеми психологічних особливостей особистості у періоду пізньої зрілості.

Виклад основного матеріалу. Зрілість (особливо друга її половина, до якої відноситься вік 45–60 років) — найбільш тривалий і значущий період онтогенезу, що характеризується тенденцією до досягнення найвищого

розвитку духовних, інтелектуальних здібностей людини, або як прийнято говорити зараз з позицій акмеологічного підходу — акме. Сучасні вчені наших днів за основне новоутворення цього віку вважають — досягнення особової зрілості, під якою розуміється суб'єктність, інтеграційність особистості, можливість освоєння внутрішнього світу, отримання доступу до духовності.

У вітчизняній психології життєтворчі аспекти зрілої особистості останнім часом висвітлюються глибоко і різноманітно — через особливості духовної розвиненості (І. Д. Бех [3]), рефлексивні здібності (С. Ю. Степанов [8]), креативність, життєтворчі риси зрілої особистості (В. М. Ямницький [10]). На думку багатьох вчених (Є. І. Головаха [4], С. І. Григор'єв [5] та ін.), саме активізація креативних здібностей зрілої людини відносно її власного життя та перспектив призводять до особистісної трансформації, посилення духовного потенціалу. В період пізньої зрілості це активізує інтелектуальні можливості, загострює пізнавальні психічні процеси, розвиває спостережливість та проникливість, формує почуття впевненості в собі та потребу в розширенні психологічного простору [6]. На думку С. Ю. Степанова, життєтворчі здібності зрілої особистості передбачають здатність орієнтуватися у життєвих ситуаціях та реалістично їх оцінювати, робити правильний вибір, обирати досконалі шляхи досягнення своїх цілей, адекватно вибудовувати власні стосунки з оточуючими людьми та світом взагалі, регулювати власну емоційно-афективну сферу [8]. За В. М. Ямницьким, життєтворча активність зрілої особистості має складну структуру та включає в себе адаптаційні, рефлексивні та життєтворчі риси, яким відповідають конкретні поведінкові прояви [10]. Цей підхід, на наш погляд, є найперспективнішим, оскільки висвітлює особливості зрілого періоду саме з акмеологічної точки зору. До адаптаційних рис автор відносить творчу активність, прийняття себе та віру в себе, довіру до власної природи, внутрішній локус оцінювання, що в поведінці набуває здатності до змін, здатності розв'язувати життєві проблеми, орієнтуватися у життєвих ситуаціях, оцінювати їх тощо. До рефлексивних рис автор відносить адекватну самооцінку, розуміння себе, адекватність уявлень про себе, реалістичну та гнучку Я-концепцію, прагнення до формування змісту власного життя, що в поведінці набуває вигляду підвищеної уваги до власного Я, вміння бачити внутрішню сутність речей. До життєтворчих рис автором віднесені гармонійність та внутрішня система цінностей і критеріїв, багатство та відкритість світу внутрішніх переживань, актуальна потреба в оновленні оточуючого світу та самовдосконаленні, конгруентність, інтегрованість внутрішнього світу, єдність, цілісність, що в поведінці набуває вигляду незалежності, самостійності і безпосередності, спостережливості та толерантності до невизначеності, нонконформізму та незалежності суджень, еклектичності, самовпевненості, диференційованості та точності сприйняття дійсності та інших людей, конструктивності та соціалізованості, ставлення до іншої людини як до самоцінності.

Акмеологічний простір особистості глибоко висвітлюється в дослідженнях В. О. Татенка, який неодноразово підкреслював, що при всій значу-

щості досліджень дитячої психіки не менш важливим є аналіз багатьох надбань (і втрат), які впливають на розвиток зрілої особистості [9]. На думку автора, основним способом розвитку зрілої особистості як суб'єкта психічної активності стає вчинок, як індивідуально та соціально відповідальний поведінковий акт самоактуалізованої свідомої людини. Це повністю співпадає з теорією вчинку, яка була створена в українській психології В. А. Роменцем, згідно з якою у сукупності визначень вчинок виступає логічним осередком суб'єкта психічної активності.

Підкреслюючи особливу роль періоду зрілості В. О. Татенко вважає, що до настання дорослості вся активність індивіда зосереджена на «оформленні» себе як суб'єкта, в період зрілості на зміну «формальним» приходять «змістовно-значущі» онтогенетичні цінності та цілі, що і створює особливий статус акмеологічного періоду — людина вступає в період зрілого, справжнього життя. Саме в екзистенціальному переживанні, на думку В. О. Татенка, необхідності «втілення» сутнісного собі, у покладанні на себе повної відповідальності за самоздійснення і реалізацію цього відповідального переживання у вчинку починає стверджувати себе зріла суб'єктність [9]. Як і б різноманітні цілі доросла людина не ставила перед собою і які б задачі не вирішувала, задоволення життям, злагода із самим собою, суспільне визнання стають можливими, на думку В. О. Татенка, лише тоді, коли їй удалося здійснитися, реалізуватися як істоті, котра здатна свідомо, цілеспрямовано переборювати психологічну залежність від умов свого існування, підніматися у своїй суб'єктності до самодіяльної субстанціальності, до універсума, який нарощує свою індивідуальність, зберігає почерк «вчинку» [9].

Поняття «акме» передбачає рівень вільної, творчої, свідомої психічної діяльності суб'єкта, який знаходить свою реалізацію у вчинку, але узагальнюючи накопичені наукові дані про класифікацію дорослого періоду життя, Б. Г. Ананьев показав різноманіття підходів щодо вікової періодизації розвитку дорослої людини [1].

Вікові межі дорослості визначаються комплексом соціальних та біологічних причин і залежать від конкретних соціально-економічних умов індивідуального розвитку людини. Тому, на думку Б. Г. Ананьева (та інших вчених), межі цього періоду складають 17–18 років — нижня і 55 — для жінок та 60 — для чоловіків — верхня [1]. Цикл дорослості за Д. Б. Бромлей складається з чотирьох стадій: 1) рання дорослість (21–25 років); 2) середня дорослість (25–40 років); 3) пізня дорослість (40–55 років); 4) передпенсійний вік (55–65 років), який є перехідним до старості. У пізній зрілості основними рисами є продовження встановлення спеціальних (за родом занять) соціальних ролей з домінуванням деяких з них та послабленням інших, відхід від родини та зміна у зв'язку з цим образу життя (повернення деяких жінок до службової ролі), менопауза, зміни у фізичному та інтелектуальному розвитку.

На думку низки авторів, середня точка цієї стадії розвитку знаходиться між 45–55 роками. С. Д. Максименко, описуючи п'ять фаз життєвого шляху людини, так описує четверту (від 45–50 до 65–70 років) — в цей

період людина закінчує професійну діяльність, її родину покидають дорослі діти. Для особистості настає тяжкий період душевної кризи внаслідок біологічного зів'янення, втрати репродуктивної здатності, скорочення часу подальшого життя. Наприкінці цього періоду завершується шлях до самоздійснення, відбувається порушення мети життя, життєвої перспективи [7].

Внутрішні причини, які перешкоджають суб'єктному самоствердженню у зрілому віці, можуть мати різний характер, починаючи від накопичення енергетичного дефіциту і завершуючи загостренням самооцінки та рівня домагань. Але, на думку багатьох українських науковців, однією з головних криз дорослості є саме криза нереалізованості, причина якої полягає у тому, що людина не відчуває себе суб'єктом свого життя, знижує свій емоційний інтелект (В. О. Татенко [9]), у самопочутті починають переважати негативні психічні стани як об'єктивація внутрішнього світу (К. С. Максименко [7]). Істотним чинником може виявитися також нездатність до оптимальної самоорганізації діяльності тощо. Але якими суперечливими та складними не були б прояви цієї кризи, наприкінці цього періоду завершується шлях особистості до самоздійснення.

Виходячи із всього відміченого вище, можна стверджувати, що зрілість є найбільш тривалим та значущим періодом онтогенезу, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних та інтелектуальних здібностей людини. Основним новоутворенням цього віку є досягнення особистісної зрілості, під якою в науковій літературі розуміється, в першу чергу, можливість освоєння внутрішнього світу, отримання доступу до духовності.

Висновки. Таким чином, особистісна зрілість — це своєрідний психологічний наслідок самостійно пережитої людиною у зрілому віці кризи ідентичності, яка характеризується як психологічне новоутворення зрілого періоду життя людини і являє собою динамічну особистісну структуру, важливу для ідентичності, що утворює такі важливі риси, як відповідальність, децентрація, глибинність переживань, толерантність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, синергічність та ін. Саме особистісна зрілість у кризових ситуаціях забезпечує людині можливість вибору моральних цінностей як життєвих пріоритетів.

Список використаних джерел і літератури

1. Ананьев В. Г. О проблемах современного человекознания / В. Г. Ананьев. — СПб.: Питер, 2001. — 263 с. — (Першотвір).
2. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Л. И. Анцыферова. — М.: Наука, 1981. — С. 3–19.
3. Бех И. Д. О показателе нравственного развития личности / И. Д. Бех // 36. текстів виступів на Міжнародних наукових Костюківських читаннях. Т. 1. — К., 1992. — С. 11–12.
4. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е. И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. — СПб.: Питер, 2000. — С. 256–269.
5. Григорьев С. И. Жизненные силы человека / Григорьев С. И., Демина Л. Д., Раслов Ю. Е.. — К.: Наукова думка, 2000. — 342 с.

6. Лишин О. В. А. Г. Маслоу и культурно-историческая концепция личностного развития / О. В. Лишин // Мир психологии. — 1999. — № 4(20). — С. 295–302.
7. Максименко С. Д. Развитие психики в онтогенезе / С. Д. Максименко: [в 2 т.]. — К.: Форум, 2002. — Т. 1: Теоретико-методологические проблемы генетической психологии. — 319 с.
8. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организационный / С. Ю. Степанов. — М.: Наука, 2000. — 243 с.
9. Татенко В. О. Проблема развития субъективных механизмов психической активности в онтогенезе / В. О. Татенко // Зб. текстів виступів на Міжнародних наукових Костюківських читаннях. Т. 1. — К., 1992. — С. 76–77.
10. Ямницький В. М. Життєтворчі риси особистості / В. М. Ямницький // Наука і освіта. — 2006. — № 5–6. — С. 116–118.

References

1. Anan'ev B. G. O problemah sovremennogo chelovekoznanija / B. G. Anan'ev. — SPb.: Piter, 2001. — 263 s. — (Pershotvir).
2. Anciferova L. I. K psihologii lichnosti kak razvivajushhejsja sistemy // Psihologija formirovanija i razvitija lichnosti / L. I. Anciferova. — M.: Nauka, 1981. — S. 3–19.
3. Beh I. D. O pokazatele npravstvennogo razvitija lichnosti / I. D. Beh // Zb. tekstiv vistupiv na Mizhnarodnih naukovih Kostjukivs'kih chitannjah. T. 1. — K., 1992. — S. 11–12.
4. Golovaha E. I. Zhiznennaja perspektiva i cennostnye orientacii lichnosti / E. I. Golovaha // Psihologija lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov. — SPb.: Piter, 2000. — S. 256–269.
5. Grigor'ev S. I. Zhiznennye sily cheloveka / Grigor'ev S. I., Demina L. D., Rastov Ju. E. — K.: Naukova dumka, 2000. — 342 s.
6. Lishin O. V. A. G. Maslou i kul'turno-istoricheskaja koncepcija lichnostnogo razvitija / O. V. Lishin // Mir psihologii. — 1999. — № 4(20). — S. 295–302.
7. Maksimenko S. D. Rozvitok psihiki v ontogenezi / S. D. Maksimenko: [v 2 t.]. — K.: Forum, 2002. — T. 1: Teoretiko-metodologichni problemi genetichnoi psihologii. — 319 s.
8. Stepanov S. Ju. Refleksivnaja praktika tvorcheskogo razvitija cheloveka i organizacij / S. Ju. Stepanov. — M.: Nauka, 2000. — 243 s.
9. Tatenko V. A. Problema rozvitku sub'ektivnih mehanizmiv psihichnoi aktivnosti v ontogenezi / V. A. Tatenko // Zb. tekstiv vistupiv na Mizhnarodnih naukovih Kostjukivs'kih chitannjah. T. 1. — K., 1992. — S. 76–77.
10. Jamnic'kij V. M. Zhittetvorchi risi osobistosti / V. M. Jamnic'kij // Nauka i osvita. — 2006. — № 5–6. — S. 116–118.

О. І. Кононенко

кандидат психологических наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ПЕРИОДА ПОЗДНЕЙ ЗРЕЛОСТИ

Резюме

Статья посвящена проблеме особенностей трансформации идентичности и специфики всего конструкта идентичности под влиянием кризиса поздней зрелости. Рассмотрены особенности периода поздней зрелости. Отмечается, что поздняя зрелость является одним из наиболее продуктивных периодов в творчестве человека, интеграции профессионализма.

Ключевые слова: личность, идентичность, самоидентичность, кризис позднего возраста, личностная зрелость.

O. I. Kononenko

candidate of psychological Sciences, associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY THE LATE MATURITY

Abstract

The article deals with the problem of identity and transformation features all the specific construct identity crisis under the influence of late maturity. The article deals with the peculiarities of the late maturity. It is noted that late maturity is one of the most productive periods in human creativity, integration expertise.

The main purpose of the article is theoretical analysis of the psychological characteristics of the individual in the late maturity.

Maturity is the most prolonged and significant period of ontogeny, characterized by a tendency to achieve the highest of spiritual, intellectual faculties of man, or as they say is from the standpoint acmeological approach — acme. Modern scholars of our day for primary tumors in this age believe — achieve personal maturity, defined, subjectivity, internality of personality at exploring the inner world, obtaining access to spirituality.

Personal maturity — a kind of psychological result of self-experienced man in adulthood identity crisis, characterized as psychological growths mature period of human life and is a dynamic personality structure important for identity forming such important features as responsibility, depth of experience, tolerance, autonomy, contact, self-acceptance, creativity, etc. That personal maturity in crisis provides a person a choice of moral values as priorities in life.

Key words: personality, identity, self-identity crisis in the aged, personal maturity.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2014